

ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛІСТИКА

УДК 343.13

**СЛІДЧИЙ СУДЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ
І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ПОТЕРПІЛОГО**

Даньшин М. В.,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Кавун Д. Ю.,

аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету імені
В. Н. Каразіна

Анотація Статтю присвячено дослідженню судово-контрольних форм забезпечення прав і законних інтересів потерпілого (фізичної особи) у кримінальному провадженні України. Зазначено, що проголошення людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю та закріплення в Конституції України її основних прав і свобод, не можуть самореалізуватися без надійних механізмів забезпечення цих прав. Один із таких механізмів функціонує у досудовій стадії кримінального провадження, в структурі якого важливу правозабезпечувальну (правозахисну) роль відіграє судово-контрольна діяльність слідчого судді з недопущення незаконного обмеження прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, права і законні інтереси, судовий контроль, слідчий суддя, повноваження.

Анотация Статья посвящена исследованию судебно-контрольных форм обеспечения прав и законных интересов потерпевшего (физического лица) в уголовном производстве Украины. Указано, что провозглашение человека, его жизни и здоровья, чести и достоинства, неприкосновенности и безопасности высочайшей социальной ценностью и закрепление в Конституции Украины его основных прав и свобод, не могут самореализоваться без надежных механизмов их обеспечения. Один из таких механизмов функционирует в досудебной стадии уголовного производства, в структуре которого важную правообеспечительную (правозащитную) роль занимает судебно-контрольная деятельность следственного судьи по недопущению незаконного ограничения прав и законных интересов участников уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, потерпевший, права и законные интересы, судебный контроль, следственный судья, полномочия.

Annotation The article is devoted to judicial control enforcement of rights and legitimate interests of the victim (individuals) in criminal proceedings of Ukraine. Provided that the proclamation of a person, his life and health, honour and dignity, inviolability and security as the highest social value and the inclusion in the Constitution of Ukraine the fundamental rights and freedoms, can not self-actualize without reliable mechanisms for their support. One such mechanism operates in the pre-trial stage of criminal proceedings, the structure of which an important unfamiliar to law makers (human rights) the role of judicial supervision of the investigative judge to prevent the illegal restriction of the rights and legitimate interests of participants of criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, victim rights and legitimate interests, judicial supervision, the investigating judge, the authority.

Найгострішою сферою соціальної практики в Україні є державна кримінальна процесуальна діяльність, де проголошені Конституцією України основні права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, які можуть зазнавати суттєвих обмежень через застосування широкого спектру примусових заходів державно-правового характеру. З урахуванням цього, стаття 2 Кримінального процесуального кодексу України 2012 року одним із загальнопроцесуальних завдань кримінального провадження визначає охорону прав, свобод та законних інтересів всіх його учасників, що повністю відповідає положенням статті 3 Основного Закону держави. Виконання означеного завдання вимагає запровадження у кожен етап кримінального процесу спеціальних правозабезпечувальних (правозахисних) механізмів, функціонування яких

зорієнтоване на унеможливлення безпідставного порушення прав і законних інтересів усіх осіб, залучених чи допущених до цього виду державно-правової діяльності [1].

Розслідування криміналістичних правопорушень повинно здійснюватися при неухильному дотриманні принципу верховенства права. Це вимагає обов'язкового запровадження до цієї стадії кримінального провадження судового контролю з метою недопущення порушень слідчим і прокурором прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, допущених чи залучених до кримінальної процесуальної діяльності. Сьогодні такий контроль здійснюється слідчими суддями – новітнім кримінальним процесуальним інститутом, введеним КПК України 2012 року (п. 18 ст. 3 КПК України). Судовий контроль – самостійна кримінальна процесуальна функція.

Судовий контроль у досудовому розслідуванні здійснюється за трьома процесуальними формами:

ухвалення рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; надання дозволу на проведення окремих слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; розгляду скарг учасників досудового розслідування на рішення, дії чи бездіяльність слідчого чи прокурора [2, с. 4].

За своїм характером, направленістю, предметом і результатами, контрольна діяльність слідчого судді не є правосуддям, бо вона не стосується вирішення питань, пов'язаних з доведеністю винуватості підозрюваного (обвинуваченого) у вчиненні кримінального правопорушення і його покаранням. Діяльність слідчого судді відноситься лише до розгляду письмових клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження і виконання ними певних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, з тим, щоб не допустити можливого обмеження конституційних прав учасників досудового розслідування, а також до розгляду скарг цих же учасників досудового розслідування на визначені ст. 303 КПК України рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, що могли потягти за собою обмеження їх прав і законних інтересів. Таким чином, процесуальна діяльність слідчого судді обмежується виключно стадією досудового розслідування і носить суто правозабезпечувальний (правозахисний) характер [3, с. 68-71]. Саме в цьому полягає кримінальне процесуальне призначення діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні.

Вчені-правознавці поділяють контрольну діяльність слідчого судді на два види: превентивний (попереджувальний), наступний (невідкладний). Перший із них здійснюється слідчим суддею за діяльністю слідчого і прокурора, пов'язаною з обмеженням прав учасників процесу (до її реалізації), шляхом надання дозволу на застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження чи виконання певної процесуальної дії. Другий здійснюється слідчим суддею шляхом перевірки конкретних реалізованих рішень і дій слідчого чи прокурора на підставі скарг учасників досудового розслідування, чий права і законні інтереси зачіпаються такими діями або рішеннями [4, с. 24-25; 5, с. 9].

Слід акцентувати увагу на тому, що судовий контроль з боку слідчого судді здійснюється не за додержанням законів під час проведення досудового розслідування (це конституційний обов'язок (функція) прокурора), а лише за дотриманням прав людини при здійсненні кримінальної процесуальної діяльності владними суб'єктами кримінального провадження – слідчим і прокурором. Якщо слідчий і прокурор охороняють права потерпілого від кримінального правопорушення та порушень його інтересів іншими учасниками досудового розслідування, то слідчий суддя охороняє права і законні інтереси потерпілого від зловживань самих владних суб'єктів досудового розслідування – слідчого і прокурора. Тут слід погодитися з висновком О. Б. Мізуліної про те, що судовий контроль є засобом обмеження свавілля з боку держави, у зв'язку з чим застосування будь-якого державного примусового заходу процесуального

характеру поза судовим рішенням є неприпустимим [6, с. 9-16].

Таким чином, прийняття слідчим суддею судового рішення (ухвали) про надання слідчому або прокурору дозволу на застосування того чи іншого заходу забезпечення кримінального провадження (із їх переліку, визначеного главами 11-18 розділу 2 КПК України) або на проведення певної процесуальної дії (із їх переліку, визначеними главами 20-21 розділу 3 КПК України), виступає найважливішою гарантією забезпечення права на вободу і особисту недоторканність у сфері досудового розслідування. Такою ж самою гарантією забезпечення прав людини виступає і розгляд слідчим суддею скарг учасників кримінального провадження на рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора, у випадках визначених ст. 303 КПК України [7, с. 197-199].

Всі закріплені законом форми судового контролю реалізуються слідчим суддею у пасивній формі, оскільки ініціатором судово-контрольного провадження у перших двох випадках виступає відповідний владний суб'єкт досудового розслідування – слідчий чи прокурор з письмовим клопотанням про застосування певного заходу забезпечення кримінального провадження (привід, відсторонення від посади, затримання, тримання під вартою, тощо), чи про проведення певної процесуальної дії (обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, зняття інформації з електронних інформаційних систем, негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження) тощо. В третьому ж випадку ініціатором судово-контрольного провадження виступає зацікавлений учасник процесу, який шляхом подачі слідчому судді письмової скарги вимагає судового забезпечення порушених або безпідставно обмежених слідчим або прокурором його прав і законних інтересів.

Звичайно, діяльність слідчого судді у досудовій стадії кримінального провадження ускладнює роботу слідчого і прокурора, але в той же час суттєво підсилює правозабезпечувальний (правозахисний) механізм досудового розслідування, бо виключає можливість обмеження прав і законних інтересів учасників процесу слідчим і прокурором без вмотивованого судового рішення, що повністю відповідає вимогам ст. 29 Конституції України [8, с. 116-128].

Як правило, розгляд клопотань слідчого чи прокурора про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження слідчий суддя здійснює у судовому засіданні з обов'язковою участю сторін: прокурора, слідчого, підозрюваного, обвинуваченого, його захисника-адвоката (ч. 1 ст. 151, ч. 1 ст. 156, ч. 1 ст. 193 та інші статті КПК України).

У той же час КПК України не передбачає участі найбільш зацікавленого учасника досудового розслідування – потерпілого при розгляді слідчим суддею клопотань слідчого чи прокурора про застосування конкретних заходів забезпечення кримінального провадження, хоч вирішення цих питань завжди стосуються його прав і законних інтересів. Ця прогалина КПК України 2012 року викликає обґрунтовану критику з боку вчених-

процесуалістів і практичних працівників органів кримінальної юстиції України, які враховуючи процесуальне положення потерпілого у досудовому розслідуванні наголошують на необхідності надання жертві кримінального правопорушення такого права [9, с. 224; 10, с. 201; 11, с. 240].

Підтримуючи позицію означених авторів, зазначимо, позбавлення потерпілого участі у розгляді слідчим суддею клопотань слідчого і прокурора про застосування заходів забезпечення кримінального провадження є нічим іншим, як відмовою в реалізації права жертви кримінального правопорушення на судове відстоювання своїх прав на першому надзвичайно важливому етапі (стадії) кримінального провадження. Ця суттєва помилка законодавця вимагає найскорішого виправлення. До моменту розгляду слідчим суддею клопотання слідчого чи прокурора про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження, потерпілому повинна бути ще й надана можливість ознайомитися з матеріалами, що обґрунтовують це клопотання та висловлювати свою позицію щодо вирішення питань, поставлених у клопотанні слідчого, прокурора. В КПК України необхідно також визначити, що копія ухвали слідчого судді про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження вручається потерпілому.

Безпосередня участь потерпілого і його представника-адвоката у розгляді слідчим суддею клопотань слідчого або прокурора про застосування конкретного заходу забезпечення кримінального провадження впливатиме на відмову прокурора від підтримання незаконного клопотання, сприятиме обранню підозрюваному, обвинуваченому обґрунтованого запобіжного заходу, оскільки у справах про кримінальні правопорушення, якими завдано потерпілому матеріальну і моральну шкоду. Представляється, що основним запобіжним заходом має стати застава. Це надасть можливість не тільки відшкодувати завдану потерпілому шкоду, а й поновити всі порушені його права та інтереси.

Певну роль у забезпеченні прав і законних інтересів потерпілого та інших учасників досудового розслідування має і діяльність слідчого судді, пов'язана з наданням дозволу слідчому чи прокурору на проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, які поєднані із вторгненням цих владних суб'єктів досудового розслідування до сфери конституційних прав людини [12, с. 37]. Так, слідчий суддя забезпечує законність проведення обшуку, огляду житла чи іншого володіння особи, таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції тощо. У випадках необхідності обмеження прав особи шляхом проведення цих дій, законодавець України запровадив розгляд клопотань слідчого, або прокурора щодо надання дозволу на їх виконання в порядку судово-контрольного провадження.

Клопотання слідчого про застосування заходів забезпечення кримінального провадження або про проведення певних слідчих (розшукових) дій чи певних негласних слідчих (розшукових) дій, як правило має бути погоджено з прокурором, про що прямо визначено в ч. 4 ст. 176, ч. 3 ст. 246 та ін. ст. КПК України). Крім того, у клопотанні повинні

бути наведені відповідні підстави та мотиви для виконання цих дій [13, с. 7]. Розгляд слідчим суддею клопотання про проведення певної процесуальної дії здійснюється за участю посадової особи, яка подала це клопотання. Ухвала слідчого судді про надання дозволу на проведення певної процесуальної дії виконується лише один раз, бо обмеження конституційного права особи не може носити постійного характеру. При виникненні необхідності проведення цієї ж самої процесуальної дії повторно, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до слідчого судді з новим клопотанням. Слід відзначити, що надання слідчим суддею дозволу слідчому чи прокурору на проведення певної слідчої (розшукової) дії або негласної слідчої (розшукової) дії, носить опосередкований характер до забезпечення прав і законних інтересів потерпілого, оскільки сприяє впорядкованості реалізації права останнього на відстоювання своїх інтересів у судових стадіях процесу, тобто є важливим засобом забезпечення потерпілому доступу до правосуддя.

Активною формою правозабезпечувальної (правозахисної) діяльності слідчого судді є розгляд ним скарг учасників досудового розслідування на рішення дії чи бездіяльність слідчого і прокурора. Статтею 303 КПК України 2012 року визначається вичерпний перелік рішень, дій та бездіяльності слідчого і прокурора, які суттєво обмежують конституційні права особи або перешкоджають подальшому руху кримінального провадження і доступу її (особи) до правосуддя. Процесуальні рішення слідчого і прокурора – це їхні процесуальні акти (документи), в яких зафіксована інформація про зміст та результати проведеного дослідження з конкретних питань кримінального провадження [14, с. 8-9]. Таким рішенням слідчого і прокурора законодавець надає форму «постанови» (ч. 3 ст. 110 КПК України).

Саме такого характеру кримінальні процесуальні рішення слідчого і прокурора з чітко визначених законом питань досудового розслідування є предметом судового контролю. До таких рішень КПК України відносить: постанову слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування (п. 2 ч. 1 ст. 33 КПК України); постанову слідчого про закриття кримінального провадження (п. 3 ч. 1 ст. 303 КПК України); постанову прокурора про закриття кримінального провадження (п. 4 ч. 1 ст. 303 КПК України); постанову слідчого, прокурора про відмову у визнанні потерпілим (п. 5 ч. 1 ст. 303 КПК України); постанову слідчого, прокурора про застосування, відмову в застосуванні чи скасуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України); постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення конкретних слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України); постанову слідчого, прокурора про зміну порядку досудового розслідування та продовження його згідно з правилами, визначеними кримінальним процесуальним законодавством (п. 8 ч. 1 ст. 303 КПК України).

Ще раз наголошуємо, що визначений ч. 1 ст. 303 КПК України перелік процесуальних рішень слідчого і прокурора, які можуть бути предметом оскарження

до слідчого судді, є вичерпним, бо прийняття саме цих рішень ускладнює доступ особі до правосуддя або суттєво обмежує конституційні права людини [15, с. 9]. Звертає на себе увагу той факт, що потерпілий і його представник-адвокат в усіх цих випадках визначається суб'єктами оскарження будь-якого з рішень слідчого і прокурора, означених в ч. 1 ст. 303 КПК України.

До предмета судового оскарження ч. 1 ст. 303 КПК України відносить також дії та бездіяльність слідчого і прокурора, які також можуть ускладнити доступ особи до правосуддя або порушити її конституційні права і законні інтереси. Законодавець не наводить переліку дій слідчого і прокурора, які можуть порушити права і законні інтереси особи, із-за відсутності потреби, бо при незаконному чи неправильному проведенні будь-якої процесуальної дії, визначеної КПК України, можуть бути грубо порушені права і законні інтереси потерпілого чи іншого учасника досудового розслідування.

Що ж до бездіяльності цих владних суб'єктів, то тут законодавець обмежився переліком найбільш розповсюджених її форм: невнесені відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань після отримання заяви чи повідомлення про кримінальне правопорушення (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України); неповернені тимчасово вилученого майна згідно з вимогами кримінального процесуального закону (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України); бездіяльність при застосуванні заходів безпеки (п. 6 ч. 1 ст. 303 КПК України). Крім того, законодавець відзначає, що оскарженню в судовому порядку підлягає бездіяльність слідчого і прокурора, пов'язана з нездійсненням інших процесуальних дій (п. 1 ч. 1 ст. 303 КПК України). Отже, під діями, які порушують конституційні права потерпілого, необхідно розуміти неналежне їх виконання, а під бездіяльністю – утримання від їх виконання (невиконання, невчинення).

Нерідко слідчий, прокурор, отримавши від потерпілого заяву про вчинення щодо нього кримінального правопорушення, порушують вимоги ч. 1 ст. 214 КПК України і протягом тривалого часу під різними приводами: неповноти викладених у заяві відомостей; закінчення строку давності притягнення до кримінальної відповідальності; похилого віку правопорушника тощо не вносять відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, тобто не розпочинають здійснювати досудове розслідування. В інших випадках вони після початку досудового розслідування не реагують на звернення потерпілого з клопотанням про вжиття необхідних заходів безпеки щодо нього чи членів його сім'ї та близьких родичів, у зв'язку з тим, що зацікавлені у результататах справи особи шляхом погроз або інших протиправних дій роблять спроби вплинути на них. Не рідко слідчий і прокурор у таких випадках посилаються на те, що на початковому етапі розслідування можливість вжиття таких заходів не передбачена законом. Спрощений порядок початку досудового розслідування (без винесення слідчим, прокурором спеціальної постанови про його початок) та відсутність судового контролю на цьому етапі розслідування унеможливають оскарження

потерпілим вказаних дій слідчого і прокурора до слідчого судді [16, с. 199]. Цю суттєву прогалину діючого КПК України необхідно усунути якнайшвидше.

В усіх випадках, визначених ч. 1 ст. 303 КПК України, потерпілий і його представник-адвокат мають право не тільки подати скаргу слідчому судді на рішення, дії або бездіяльність слідчого чи прокурора, а й бути активними учасниками судово-контрольного провадження [17, с. 4-5]. Разом з тим, законодавець і в цьому випадку не навів окремого переліку процесуальних прав цих учасників процесу у судово-контрольному провадженні, тобто залишив невизначеним статус скаржника – потерпілого, хоч багато вчених-правознавців наголошували на необхідності закріплення таких прав у новому КПК України, а О. Г. Шило в одній із своїх фундаментальних наукових праць навіть наводила вичерпний перелік цих прав, а саме: подавати скаргу слідчому судді на рішення, дії чи бездіяльність слідчого і прокурора; брати участь у розгляді скарги слідчим суддею; мати законного представника і представника-адвоката; при розгляді скарги користуватися рідною мовою або мовою, якою скаржник володіє; користуватися допомогою перекладача безоплатно; використовувати портативні аудіо-технічні засоби; заявляти відводи, клопотання; пред'являти докази; брати участь у дослідженні доказів; знайомитися з матеріалами судово-контрольного провадження; брати участь у дебатах; знайомитися з протоколом судового засідання і подавати на нього зауваження; отримувати копію ухвали слідчого судді; оскаржувати ухвалу слідчого судді; знати про принесені апеляційні скарги на ухвалу слідчого судді іншими учасниками та подавати заперечення; відзивати свою апеляційну скаргу на ухвалу слідчого судді; заявляти слідчому судді клопотання про застосування заходів безпеки щодо себе особисто чи членів своєї сім'ї та близьких родичів [18, с. 290-291]. Чому законодавець України проігнорував ці слушні пропозиції вчених-правознавців – складно пояснити. Звичайно, неповна законодавча урегульованість судово-контрольної діяльності не сприяє підвищенню її правозабезпечувального (правозахисного) рівня у досудовому розслідуванні.

Під час розслідування кримінальних правопорушень інколи виникають такі обставини, які не дозволяють слідчому забезпечити участь у досудовому розслідуванні особи, що вчинила це правопорушення, у зв'язку з чим він не може прийняти рішення про закінчення розслідування. В таких випадках слідчий вимушений зупинити досудове розслідування, під яким розуміється урегульована законом та оформлена постановою слідчого чи прокурора тимчасова перерва у проведенні розслідування, під час якої приймаються заходи, спрямовані на усунення обставин, що викликали прийняття рішення про зупинення розслідування [19, с. 380]. Підстави зупинення досудового розслідування визначені ч. 1 ст. 280 КПК України: підозрюваний захворів на тяжку хворобу, яка перешкоджає його участі у кримінальному провадженні за умови підтвердження цього відповідним медичним висновком; підозрюваний

переховується від органів розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме; наявна необхідність виконання процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва.

Прийняття слідчим або прокурором рішення про зупинення досудового розслідування на невизначений строк перешкоджає нормальному руху кримінальної справи до суду, доступу потерпілого до правосуддя, реалізації ним свого конституційного права на судовий захист. У той же час слідчі і прокурори не завжди виконують усі вимоги закону при прийнятті подібних рішень. При незгоді з таким рішенням потерпілий (його представник-адвокат), керуючись ч. 1 ст. 304 КПК України, протягом десяти днів з дня отримання копії постанови про зупинення досудового розслідування має право звернутися до слідчого судді зі скаргою про незаконність прийнятого рішення та вимогою про відкриття судово-контрольного провадження з метою отримання невідкладного судового забезпечення його прав та законних інтересів, порушених означеним рішенням [20, с. 91-94].

Саме слідчий суддя в процесі розгляду скарги по суті повинен встановити наявність або відсутність порушення прав потерпілого, а не перекладати обов'язок доказування на останнього, який протистоїть владним суб'єктам (публічним органам досудового розслідування) [21, с. 18]. При встановленні, що слідчий чи прокурор до зупинення досудового розслідування: не виконав всі слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії, проведення яких необхідне та можливе; не виконав всі дії для встановлення місцезнаходження підозрюваного, який переховується від слідства з метою ухилення від кримінальної відповідальності; не підтвердив факт тяжкого захворювання підозрюваного відповідним медичним висновком; послався на непередбачені законом підстави для зупинення досудового розслідування (наприклад, тривале проведення складної експертизи; виїзд основного свідка за кордон у довгочасне відраження; залучений до кримінальної справи медичний висновок не свідчить про тяжке захворювання підозрюваного тощо), слідчий суддя своєю ухвалою скасовує незаконну постанову слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування (ч. 2 ст. 307 КПК України) і тим самим швидко і ефективно відновлює порушені права і законні інтереси жертви кримінального правопорушення та усуває перешкоду на шляху доступу потерпілого до правосуддя.

Не завжди при проведенні досудового розслідування дотримуються вимоги ч. 3 ст. 280 КПК України про виділення матеріалів досудового розслідування в окреме провадження щодо одного із підозрюваних при наявності для цього підстав, а зупиняється досудове розслідування в цілому, тобто стосовно всіх підозрюваних (співучасників). Бувають випадки незаконного зупинення досудового розслідування у зв'язку з тим, що підозрюваний раптом захворів на тимчасовий розлад психічної діяльності під час розслідування кримінального правопорушення. Ця справа повинна розслідуватися за правилами, встановленими ст. ст. 503-511 КПК України, і по її закінченні направлятися до суду. Всі

ці порушення закону, які обмежують конституційні права і законні інтереси потерпілого, усуваються слідчим суддею за скаргами потерпілого, його законного представника чи представника-адвоката.

Слідчий суддя також може своєю ухвалою зобов'язати слідчого, прокурора оголосити розшук підозрюваного, що переховується від органів розслідування з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, коли досудове розслідування зупинено за цією підставою, а відповідна постанова про оголошення розшуку в порядку ст. 281 КПК України ні слідчим, ні прокурором не виносилася [22, с. 436-441]. За скаргою потерпілого слідчий суддя може скасувати й постанову слідчого, прокурора про зупинення досудового розслідування, якщо підстави для його зупинення перестали існувати (підозрюваний видужав, його місцезнаходження встановлено, завершено проведення процесуальних дій у межах міжнародного співробітництва), а також у разі нагальної потреби проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, але слідчий, прокурор зволікають з винесенням постанови про відновлення досудового розслідування (ч. 2 ст. 282 КПК України).

Однією із форм закінчення досудового розслідування є закриття кримінального провадження (п. 1 ч. 1 ст. 283 КПК України). Кримінальне провадження закривається у випадках коли не були встановлені обставини, необхідні для складання обвинувального акта чи клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [23, с. 271-274], а також для звільнення особи від кримінальної відповідальності (ст. ст. 285 – 288 КПК України). В основному кримінальні провадження закриваються слідчим і прокурором під час проведення досудового розслідування при наявності підстав, визначених ч. 1 ст. 284 КПК України, а також судом у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності або відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (ч. 2 ст. 284 КПК України) [24, с. 5; 25, с. 13-20].

Перелік підстав щодо закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування (ч. 1 ст. 284 КПК України) є вичерпним. Закриття кримінального провадження на стадії досудового розслідування здійснюється шляхом винесення слідчим, прокурором відповідного вмотивованого рішення (постанови). Прийняття цього рішення виключає можливість складання обвинувального акта, направлення справи до суду та винесення судом обвинувального чи виправдовувального вироку, тобто виключає подальший рух кримінального провадження до суду, а також ліквідує всі наслідки застосованих заходів примусового характеру (наприклад, зняття арешту з майна, звільнення підозрюваного із ізолятора тимчасового тримання тощо).

Якщо рішення слідчого, прокурора про закриття кримінального провадження не відповідає вимогам закону, порушує права і законні інтереси потерпілого, то останній, його представник-адвокат звертається зі скаргою до слідчого судді про скасування цього рішення як незаконного. При проведенні перевірки матеріалів справи слідчий суддя може виявити такі

порушення закону, допущені слідчим, прокурором: неправильне застосування кримінального закону (наприклад, застосування не того закону, який необхідно було застосовувати; неправильне тлумачення застосованого закону тощо); суттєве порушення кримінального процесуального закону (наприклад, закриття кримінального провадження на підставі, не передбаченої ч. 1 ст. 284 КПК України; винесення постанови слідчим, у той час коли її винесення є виключною компетенцією прокурора тощо); односторонність і неповнота проведеного судового розслідування (наприклад, не проведення судової експертизи; постановка про закриття кримінального провадження не підтверджуються зібраними доказами тощо). Крім того, слідчий суддя може виявити ще й фальсифікацію доказів та інші обставини, що обумовили винесення слідчим, прокурором незаконної або необгрунтованої постанови про закриття кримінального провадження.

В усіх перерахованих та інших випадках слідчий суддя своєю ухвалою негайно скасовує таку незаконну або необгрунтовану постанову слідчого, прокурора і зобов'язує їх відновити кримінальне провадження (ч. 1 ст. 307 КПК України). Високою гарантією правозабезпечувальної (правозахисної) діяльності слідчого судді у цьому випадку є те, що його ухвала з цього питання не підлягає оскарженню в апеляційному порядку (ч. 3 ст. 307 КПК України). Знаючи про це, слідчі прокурори нерідко після надходження скарги потерпілого до слідчого судді самостійно скасовують свої рішення про закриття кримінального провадження і продовжують розслідувати кримінальне правопорушення в загальному порядку, що відзначається 30 % опитаних нами слідчих органів внутрішніх справ.

Ухвала слідчого судді може стосуватися не всієї справи в цілому, а лише одного із співучасників розслідуваного правопорушення проти якого незаконно було закрито кримінальне переслідування. Разом з тим, слідчий суддя позбавляється можливості скасування тих рішень по справі, які були виконані при її закритті (наприклад, звільнення затриманого, скасування накладеного арешту на майно тощо) [26, с. 50-52].

Теорія і практика кримінального процесу свідчать про те, що його сутністю, центральною і стрижневою частиною є збирання, перевірка і оцінка спочатку обмеженої, а потім всі більш накопиченої сукупності доказів. Їх використання лежить в основі усіх рішень, які приймаються слідчим і прокурором під час проведення розслідування кримінальних правопорушень [27, с. 57]. У зв'язку з цим, слідчий і прокурор не повинні відмовляти потерпілому і його представнику-адвокату у задоволенні клопотань про проведення певних слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, якщо їх виконання сприятиме отриманню важливої інформації для розслідуваної справи. В разі безпідставної відмови в задоволенні такого клопотання потерпілий і його представник-адвокат можуть звернутися зі скаргою до слідчого судді з вимогою скасувати постанову слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання та зобов'язати його провести дану процесуальну дію. Скасовуючи означену постанову, слідчий суддя забезпечує

процесуальне право жертви кримінального правопорушення на активну участь у розслідуванні справи [28, с. 44].

При розгляді скарги потерпілого на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора слідчий суддя має право витребувати будь-які матеріали, що стосуються такої скарги і можуть мати значення для перевірки її доводів. Межі судового розгляду скарги визначаються вимогами скарги та характером рішення, дії чи бездіяльності слідчого або прокурора, що оскаржуються. Розгляд скарги слідчий суддя здійснює у відкритому судовому засіданні (за винятком випадків передбачених ч. 2 ст. 27 КПК України), та з обов'язковою участю особи, яка звернулася зі скаргою [29, с. 113]. Потерпілий, як учасник судово-контрольного провадження, може заявляти слідчому судді клопотання про виклик до судового засідання свідків, витребування документів тощо [30, с. 57]. Провадження по скарзі завершується постановленням вмотивованої ухвали слідчого судді про: скасування рішення слідчого чи прокурора; зобов'язання припинити дію; зобов'язання вчинити певну дію; відмову у задоволенні скарги (ч. 1 ст. 307 КПК України).

Проведений аналіз правозабезпечувальної (правозахисної) діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні свідчить, що з прийняттям нового КПК України 2012 року і введенням інституту слідчого судді слідчий і прокурор втратили монополію на здійснення цієї діяльності у досудовій стадії кримінального провадження. Виконання означеними владними суб'єктами досудового розслідування правозабезпечувальної (правозахисної) функції одночасно з функціями розслідування справи, прокурорського нагляду за додержанням законів та обвинувачення не сприяло ефективному забезпеченню ними прав і законних інтересів як жертви кримінального правопорушення, так й інших учасників, діючих у цій стадії процесу. Здійснення слідчим суддею контролю за додержанням прав і законних інтересів учасників досудового розслідування при застосуванні слідчим, прокурором заходів забезпечення кримінального провадження та розгляд ним же скарг цих учасників на рішення, дії та бездіяльність означених владних суб'єктів досудової стадії процесу, не тільки цементує правозабезпечувальний (правозахисний) механізм досудового розслідування, а й надає йому завершеної форми [31, с. 32], чим повністю забезпечує пріоритет охорони прав і законних інтересів учасників кримінального провадження [32, с. 75].

Разом з тим, повноваження слідчого судді в КПК України 2012 року врегульовані не повністю. В цьому законі навіть відсутня окрема стаття, присвячена визначенню процесуального статусу слідчого судді у кримінальному провадженні. Проголошення людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю та закріплення в Конституції України її основних прав і свобод, не можуть самореалізуватися без надійних механізмів забезпечення цих прав, одним з яких є судово-контрольна діяльність слідчого судді з недопущення незаконного обмеження прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кавун Д. Ю. Про зміну стратегії кримінального процесу України [Текст] / Д. Ю. Кавун // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Серія «Право». – № 20. – 2015. – С. 248-250.
2. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудовому провадженні: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / І. В. Гловюк. – Одеса, 2008. – 20 с.
3. Абашева Ф. А., Зинатуллин З. З. Правосудие по уголовным делам: может ли оно быть досудебным? [Текст] / Ф. А. Абашева, З. З. Зинатуллин // Рос. Юстиция. – 2008. – № 12 – С. 68-71.
4. Судебный контроль в уголовном процессе: Учебное пособие / Под. ред. Н. А. Колокова [Текст]. – М.: ЮНИТИ –ДАНА: Закон и право, 2006. – 214 с.
5. Лопаткина Н. А. Институт судебного контроля на досудебных стадиях уголовного процесса России: Автореф. дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / Н. А. Лопаткина: Краснодар, 2002. – 21 с.
6. Мизулина Е. Б. Уголовный процесс: концепция самоограничения государства: Автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.09, 12.00.11 [Текст] / Е. Б. Мизулина. – М., 1993. – 36 с.
7. Грошевий Ю. М. Забезпечення свободи в кримінальному судочинстві [Текст] / Ю. М. Грошевий // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи: мат. наук. – практ. конф. – Х., 2010. – С. 197-199.
8. Орзих М. Судебная власть в механизме защиты прав человека: доктрина и практика [Текст] / М. Орзих // Юридический вестник. – 2001. – №4. – С. 116-128.
9. Давиденко С. В. Потерпілий як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: Монографія [Текст] / С. В. Давиденко. – Х.: «Фіні», 2008. – 296 с.
10. Гловюк І. В. Судова діяльність у досудових стадіях кримінального процесу [Текст] / І. В. Гловюк. – Одеса: Фінікс, 201. – 189 с.
11. Химичева О. В. Концептуальные основы процессуального контроля и надзора на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: Монография [Текст] / О. В. Химичева. – М.: ЮНИТИ – ДАНА: Закон и право, 2004. – 287 с.
12. Колоколов Н. А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность и перспективы [Текст] / Н. А. Колоколов // Гос. и право. – 1998. – №11. – С. 31-39.
13. Сірій М. І. Українська модель здійснення судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу [Текст] / М. І. Сірій // Адвокат. – 2005. – № 9. – С. 6-8.
14. Чорнобук В. І. Законність та обґрунтованість процесуальних рішень судді в порядку судового контролю у досудових стадіях кримінального процесу: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / В. І. Чорнобук. – Одеса, 2007. – 20 с.
15. Багаутдинов Ф. Состояние и перспективы судебного контроля [Текст] / Ф. Багаутдинов // Рос. Юстиция. – 2001. – №3. – С. 8-10.
16. Аленін Ю. П. Початок досудового розслідування за КПК України 2012 року [Текст] / Ю. П. Аленін // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 198-203.
17. Навроцький В. О. Право на оскарження до суду дій прокурора і слідчого та його реалізація [Текст] / В. О. Навроцький // Адвокат. – 2001. – № 4-5. – С. 4-5.
18. Шило О. Г. Теоретико-прикладні основи реалізації концептуального права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України: Монографія [Текст] / О. Г. Шило. – Х.: Право, 2001. – 472 с.
19. Курс уголовного судопроизводства: Учебник в трех томах / под. ред. В. А. Михайлова [Текст]. – Т. 2. – Москва – Воронеж: Изд.-во НПО «МОДЭК», 2006. – 856 с.
20. Ковтун Н. Н., Ярцев Р. В. Судебный контроль за законностью и обоснованностью действий и решений должностных лиц, осуществляющих уголовное судопроизводство России (глава 16 УПК РФ): Учебное пособие [Текст] / Н. Н. Ковтун, Р. В. Ярцев. – Н. Новгород: Изд.-во Волго-Вят. акад. гос. службы, 2008. – 182 с.
21. Константинов П., Стуканов А. Рассмотрение жалоб на действия (бездействия) дознавателя, следователя и прокурора [Текст] / П. Константинов, А. Стуканов // Законность. – 2005. – № 6. – С. 17-18.
22. Алістратов Д. О. Зупинення досудового розслідування у зв'язку з не встановленням місця знаходження підозрюваного [Текст] / Д. О. Алістратов // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Х.: ХНУВС, 2015. – С. 436-441.
23. Рось Г. В. Окремі питання інституту кримінального провадження [Текст] / Г. В. Рось // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування: мат. Всеукр. наук. – практ. конф. – Х.: ХНУВС. – 2015. – С. 271-274.
24. Давыдов П. М., Мирский Д. Я. Прекращение уголовных дел в советском уголовном процессе [Текст] / П. М. Давыдов, Д. Я. Мирский. – М.: Госюриздат, 1963. – 100 с.
25. Глобенко Г. І. Закриття кримінальних справ з не реабілітуючих підстав: Дис...канд. юрид. наук: 12.00.09 [Текст] / Г. І. Глобенко. – Х., 2007. – 212 с.
26. Мадзлец О. А. Судебный контроль за прекращением уголовного дела и уголовного преследования: монография [Текст] / О. А. Мадзнец. – Омск: Омск. акад. МВД России, 2008. – 316 с.
27. Доля Е. А. Проблема начала в теории уголовного процесса: постановка вопроса [Текст] / Е. А. Доля. – Гос. и право. – 1996. – №10. – С. 55-57.
28. Трунов И. Л. Защита прав личности в уголовном процессе [Текст] / И. Л. Трунов. – М.: ИД «Юриспруденция», 2005. – 278 с.
29. Лазарева В. А. Право на судебную защиту и проблемы его реализации в досудебном производстве по уголовному делу [Текст] / В. А. Лазарева. – М.: Юрилитинформ, 2010. – 264 с.
30. Строган А. Актуальні питання порядку заявлення клопотань учасників кримінального процесу на досудовому слідстві [Текст] / А. Строган // Вісник прокуратури. – 2010. – № 5. – С. 56-58.
31. Колоколов Н. А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: реальность и перспективы [Текст] / Н. А. Колоколов // Гос. и право. – 1998. – №11. – С. 31-39.
32. Біліченко Т. О. Гарантії охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження при його закритті під час досудового розслідування [Текст] / Т. О. Біліченко // Науковий вісник Херсонського державного університету: Серія «Юридичні науки». – 2015. – Вип. 3. – Том 3. – С. 74-77.